

DE BALSEMS VAN ANTJE GROENEWOUD

UTRECHT EN HET ALTERNATIEVE CIRCUIT IN DE JAREN 1740-1770

Dick Kranen

Thema

In het Utrechts Archief was ik op zoek naar gegevens over chirurgijns en kwakzalvers. Tijdens dat onderzoek vond ik tussen de stukken het proces dat het Collegium Medicum aanspande tegen een balsemverkoopster genaampd Antje Groenewoud. Interessant was te zien hoe het CHIRURGIJNS GILDE en het COLLEGIUM MEDICUM met de door hen zelf opgestelde regels omgingen

De kern en aanleiding van dit artikel vormt de aanklacht tegen- en het verweer van Antje Groenewoud uit de Donkerstraat in Utrecht, die alleen maar haar zelf gemaakte balsems wilde verkopen, maar waarvoor men een stokje probeerde te steken.¹ Maar er is meer: In het door haar (procureur) opgestelde verweerschrift worden argumenten aangevoerd die 'verlicht' aandoen.

In dit artikel worden globaal de jaren tussen en 1740 en 1770 besproken, naar het zich laat aanzien ook de periode met de meeste inbreuken op het monopolie van de chirurgijns-gildes van Utrecht en elders.

Een vrije meester, was een door het gilde opgeleid en na aflegging van de meesterproef, erkend vakman.

Het stond hem vrij zich te vestigen, dit in tegenstelling tot een onvrije meester die dat recht niet bezat en beschouwd werd als beunhaas en kwakzalver.

- Het proces tegen Antje.
- Antjes verweer .
- Pogingen om de gildevoorschriften te ontduiken .
- Getuigenverklaringen betreffende de werking van de balsem.

Hoe waren de spelregels?

De Resolutie van 16 augustus 1728 waarnaar regelmatig wordt verwezen is duidelijk genoeg en luidt als volgt:

Gehoord het rapport van de gecommiteerden van het Chirurgijns-gilde op het rekest van de Dekens en Overlieden van dit gilde, klagend over de inbraak van menige beunhaas buiten het Gilde, die op allerlei clandestiene manieren probeert het gilde te benadelen, heeft de Vroedschap na uitgebreid overleg besloten ieder die geen lid is van het Chirurgijns-gilde en die op enigerlei manier het gilde benadeelt, te bestraffen met een boete van 25 gulden en een arbitrale correctie voor de minvermogende.

Eveneens wordt de Dekens en Overlieden van dit gilde ernstig verboden aan onvrije meesters of beunhazen vrijbriefjes te geven of met hen overeenkomsten aan te gaan, mede op straffe van een boete van 25 gulden.

Ik neem me voor de beschikbare gegevens op de volgende wijze vorm te geven:

- De geldende regels van en voor het chirurgijns-gilde,
- Wie was Antje Groenewoud,

Deze resolutie staat niet op zich zelf: het was blijkbaar nodig na verloop van tijd opnieuw duidelijk te maken hoe het gilde dacht over misbruik. Ook aan deze ordonnantie was een dringend verzoek

¹ HUA, Stadsbestuur Utrecht, toegang 702-1, inventaris nummer 372

van Dekens, Overlieden, en de gewone gildebroeders voorafgegaan.

De aanleiding was het brutale optreden van Willem van Wesel: hij ging maar door met scheren.....

Vrijwel dagelijks kwamen de leden van het gilde hem tegen. Hij trok zich echter niets aan van de eerdere ordonnantie uit 1662, die aangeeft dat:

'personen buyten desen gilde, die onder de handt exerceren 't baert of hairscheren, gehouden zullen zijn de overluyden van desen gilde int visiteren te openen goedwilliglijk haere huysinge en deure der plaetse daer het selve zoude mogen geschieden, op poene van 6 gulden'.

Van Wesel blijft onverstoortbaar zijn scheerklanten bedienen.

Het moet nu maar eens afgelopen zijn, het geduld van het Gilde is op. Respect voor de regels moet nu echt worden afgedwongen door hardnekkige beunhazen te bekeuren met een boete van 25 gulden in plaats van het oude bedrag van 6 gulden.

Wat weten we over Antje?

Op 27 augustus 1699 werd Anna Jacoba Groenewout gedoopt in de Jacobikerk in Utrecht. Haar ouders waren Michiel Groenewout en Soetje van Vaack. Getuigen bij de doop waren Arnoldus en Elisabeth Groenewout, broer en zus van de vader.

27 Augustus viel volgens de Juliaanse kalender op een zondag, deze kalender werd in protestantse gebieden nog tot 1701 gebruikt. Daarna werd ook daar de Gregoriaanse kalender ingevoerd, meestal onder de naam *'verbeterde Juliaanse Kalender'*

Antje, zoals haar roepnaam was, is nooit getrouwd geweest. Dat is op te maken uit de

bijschrijving in het overlijdensregister *'mondige vrijster'*.¹

Antje overleed circa 4 november 1775 (begrafenis op de 7e) op de leeftijd van 76 jaar. Ze werd begraven met *acht* dragers.

In het Notarieel Archief van Utrecht is het één en ander over het financiële wel en wee van Antje te vinden.

Testamenten

Op 30 november 1753 maakte Antje bij notaris P. van Lent voor de eerste keer Antjes testament op. De begunstigden waren:

- neef Arnoldus Groenewoud te Amsterdam: 400 gulden,
- de Diaconie van de Nederduits Gereformeerde armen: 100 gulden,
- Arend van de Cop, haar executeur-testamentair in Utrecht: 100 gulden voor de *'aan te wenden moeiten nopende het executeurschap'*
- Tot haar enige en universele erfgenaam benoemde ze de al genoemde Arnoldus Groenewoud voor de helft en Soetje Groenewoud, gehuwd met N.N. de Kruijf, eveneens te Amsterdam, voor de andere helft.

Op 4 januari 1771 herriep ze haar in 1753 testament. In de nieuwe versie, ook weer bij notaris Van Lent gepasseerd, worden nu de volgende legaten vastgesteld:

- neef Arnoldus Groenewoud wordt nu een bedrag van 300 gulden in het vooruitzicht gesteld,
- nicht Johanna Elisabeth Groenewoud, minderjarige dochter van Michiel Groenewoud, haar neef en zoon van Arnoldus, broer van haar vader in de Zuilenstraat: 100 gulden, (Arnoldus was notaris in Utrecht)
- de Diaconie van de Nederduits Gereformeerde armen: 100 gulden.
- Ook thans benoemde ze tot haar enige en universele erfgenamen Arnoldus en Soetje

¹ Ongehuwde staat van een vrouw. Mondigheid: de toestand van mondig zijn, van niet meer onder voogdij staan.

Groenewoud, ieder voor de helft. Zij beiden zullen ook tot taak hebben de nalatenschap af te wikkelen.

In beide testamenten uit Antje de wens 'dat haar afgestorven lichaam een ordentelijke burger begrafenis zal moeten krijgen, die met vrij mantels en handschoenen zal moeten geschieden¹.

Nog andere actes betreffende Antje

- 1 februari 1751 leent Antje aan Arend van de Cop, op dat moment schout van het Geijn, een bedrag van 1.350 gulden tegen 3½ % rente. De lening is wederzijds opeisen losbaar met een opzeggingstermijn van drie maanden.
- 10 februari 1751 verkoopt Antje aan Cornelia Maria de la Fontaine een recepis² ter waarde van 1.000 gulden gesproten uit de Generaliteits Loterij, gestart op 10 juli 1749, welke ze op 30 oktober 1750 had gekocht.
- Op 31 juli 1758 machtigt Antje J. van Oosten te IJsselstein om een huis in de Borgstraat te verkopen aan N.N. de Groot voor een bedrag van 150 gulden. Arend van de Cop was als getuige aanwezig.
- Op 28 april 1773 machtigt Antje Mr Christiaan Frederik Hutten, advocaat aan het Hof van Utrecht, om te procederen tegen Arend van de Cop, die dan in Tiel woont.
- Op 6 november 1775 werd in het sterfhuis van Antje op verzoek van Johanna Elisabeth Groenewoud door notaris Van Lent een eiken poortkastje en een vierkant eiken kabinet verzegeld. Het verzegelen vond plaats

met behulp van het cachet van de notaris in rode lak.³

- Daarna vond op 27 nov. 1775, na controle of de op 6 november geplaatste zegels nog intact waren, de ontzegeling plaats.

Uit het bovenstaande en wat hierna nog volgt, blijkt Antje een kloeke, ondernemende vrouw te zijn geweest, die goed was opgewassen tegen de Utrechtse autoriteiten. En ook ondernemend genoeg om een eigen inkomen te verwerven.

Utrechtse, zogenaamde poortkast, eiken en ebben- hout, onder de rechte kap twee stelpaneel-deuren met half ronde togen en met leeuwen mascarons van houtsnijwerk, achter de deuren legplanken. De stijlen zijn gecanneleerd, in de voet een rechte onderregel twee laden. Afm.hbd resp. 188, 160 en 70 cm. (17e eeuw)

Het Proces

Op 16 november 1761 wendden de Dekens en Overlieden van het Chirurgijns gilde in

¹ Volgens Terebinth: Een begrafenis die zonder uiterlijke kenmerken dient te geschieden. Destijds kon men aan de dracht van de doodgravers, koetsiers en dragers en de uitdossing van de koets zien om wat voor persoon het ging. Met vrije mantels en handschoenen kan het duiden op iemand die geen geloofsovertuiging had.

² Overdraagbare kwitantie, bewijs van storting

³ De afdruk in was, lak, leder, metaal enz. van een wapen, naamcijfer of ander teken tot waarmede van oorsprong.

Utrecht zich tot de Vroedschap. Volgens de heren hield Antje Groenewoudt, uit de Donkerstraat, zich bezig met het vervaardigen en verkopen van een balsem¹ en het genezen van wonden, zonder daartoe toestemming te hebben. Vooral het laatste is een doorn in het oog van de Chirurgen, want dat is immers in strijd met een resolutie van de Vroedschap van 16 augustus 1728.

De balsem als zijnde een geneesmiddel, was in feite een probleem voor het Apothekersgilde, maar dat heeft aan deze en dergelijke kwesties nauwelijks of geen aandacht gegeven.² Ze moet dus om herhaling te voorkomen de destijds vastgestelde boete van 25 gulden opgelegd krijgen.

Het Gilde beklagt zich er over dat ze na een verhoor door het Gerecht op 8 augustus 1761 slechts een boete van 6 gulden heeft gekregen.

Hoewel het Gilde had verwacht dat Antje de boete van 6 gulden wel zou betalen en zich daarna van haar ongeoorloofde handel en wandel zou distantiëren, heeft zij integendeel op 10 augustus 1761 een rekest bij de Vroedschap ingediend.

In dat rekest legt Antje de nadruk op haar goede werk en de goede resultaten bij het toepassen van haar balsems.

Dat probeert ze aan te tonen met een flink aantal getuigenverklaringen waaruit de wonderbaarlijke werking van haar balsem blijkt.

Daar blijft het niet bij, het gilde in het algemeen, maar de ondergetekenden in 't bijzonder, worden hiermee door haar belasterd.

Na onderzoek is ons gebleken dat van de bijgevoegde attestaties er een groot aantal *vals en onwaar* zijn en alleen maar opgesteld om Antje Groenewoudt in haar ongeoorloofde handel en wandel te stijven.

Hier kunnen we ons wel iets bij voorstellen: alle attestaties zijn met hetzelfde handschrift geschreven, alleen de ondertekening wijst op authenticiteit.

De mannen van het gilde denken dat het raadzaam is het rekest en de verklaringen in handen te geven van de stads-doctoren om hen uit te laten zoeken of de door Antje geproduceerde verklaringen wel zo eerlijk zijn en of ze integendeel tot de conclusie komen dat de verhalen van Antje en anderen 'beuzelpraatjes' zijn.

En mocht er al eens enige waarheid schuilen in één of meer van haar verklaringen, dan is het toch altijd nog zo dat de handelwijze van Antje strijdig is met de ordonnantie van 16 augustus 1728.

De volgende deskundigen plaatsten hun handtekening onder de verklaring:

G. BOSCH, L. VAN DIDEN, J. BUIJN. L. VAN LOENEN, J. SJORIE,
J. VAN LANCKOM, NOTARIS

Hertaling van het verzoekschrift van de Procureur van Antje

Weledele Groot Achtbare Heren,

U hebt op 10 augustus j.l. een kopie van het rekest, dat door Antje Groenewoudt bij het Chirurgen-gilde is ingediend, ontvangen. Zij verzoekt daarin, omdat ze door ouderdomskwalen niet meer in staat is een kinderschool te houden, toestemming haar balsems ter genezing van allerlei *wonden, ongemakken*, ja zelfs van *verouderde* kwalen, te mogen verkopen.

Op 6 juni 1746 vraagt het bestuur van de R.K. Aalmoezenierskamer (van paterszijde), toestemming een door hen van de gezusters Maria, Cornelia en Catharina Braconier gekocht pand aan de Donkerstraat in te richten en te gebruiken als een 'armkinderhuis'. Op dezelfde dag beslist de vroedschap positief op dit verzoek op voorwaarde dat de kinderen

'sonder processie gewijse zigh in alle stilte en modestie naar de kerk begeven'.

¹ Een balsem is een welriekende zalf die wonden kan genezen.

² Zo leerde althans het doornemen van de inv.nrs 108, 119 en 121 van het Apothekers Gilde, archiefnr. 708-1

Dit pand betreft het zogenaamde *Zoudenbalchhuis*. (zie hierboven) Ik vermoed dat Antje geassisteerd heeft in deze 'kinder-school'.¹

Als haar Procureur heb ik ter aanvulling van haar verzoek, een *Memorie*, opgesteld. Ik wil daarmee de gegrondheid van haar verzoek ondersteunen. Tevens heb ik ter staving van haar beweringen een aantal attestaties van genezen patiënten bijgevoegd.

Deze verklaringen kunnen, indien nodig, ten allen tijde, met een eed bekrachtigd worden.

De balsems van Antje Groenewoud blijken een zegenrijke uitwerking te hebben en volkomen genezing te bewerken, terwijl de lijdens voor- dien zonder merkbaar resultaat, onder behandeling van diverse Chirurgen zijn geweest.

Dekens en Overlieden van het Chirurgen Gilde hebben u op 5 oktober j.l. een Rekest aangeboden, waar aan is toegevoegd een advies van de *Gecommitteerden van het Chirurgijns Gilde*.

Deze gecommitteerden hebben de eer u te rapporteren dat na verschillende gesprekken

met de *Overlieden van het Chirurgijns Gilde* en ondergetekende (Hoevenaer, die Antje Groenewoud vertegenwoordigt omdat ze sedert twaalf jaar niet in staat was uit te gaan) verzocht is om er binnen drie weken op te reageren.

Hun reactie beperkt zich nog steeds tot het verwijzen naar de Resolutie van 16 augustus 1728, waarin het aan *alle beunhazen, onvrije meesters en iedereen buiten het Chirurgijns Gilde*, verboden wordt op wat voor manier ook het Gilde tekort te doen.

Die Resolutie is de Gecommitteerden in dit verband niet relevant voor gekomen, want of Antje wel onder de termen van deze Resolutie valt is maar zeer de vraag, omdat zij eigenlijk tegen beunhazen c.s. is gericht, terwijl het prepareren van balsems een zaak is van het *Apothekers Gilde*.

Antje Groenewoud heeft de strikte letter van deze Resolutie overtreden en is onbevoegd om balsems te bereiden, te verkopen of toe te passen, maar wanneer de billijkheid eist dat een al te strikte uitleg van een Resolutie tot nadeel van het *algemeen belang* leidt, dan zou de Vroedschap volgens de haar verleende macht, soepel moeten optreden.

Te meer daar er verschillende voorbeelden voorhanden zijn als van onder meer het *Klopje*² van Schaik, Visser, de Kleefse *Kloppen of Bagijnen*, Gerrit van Oostrum en nog anderen, die wel toestemming verkregen hun zalf te verkopen.

Portret van een klopje, mogelijk Anna van Geffe uit Gouda

Klopjes, ook wel kwezels genoemd, waren géén kloosterlingen die de

¹ HUA, toegang 702-1, inv.nr. 718 + Vroedschapsresolutie van 6-6-1746

² Dr. E.E.A.J.M.Theissing, *Over klopjes en kwezels*, Utrecht 1935

geloften van gehoorzaamheid, kuisheid en armoede moesten afleggen, maar ook géén leken. Hoewel klopjes wel vaak een particuliere belofte, een zogenaamde *vota privata*, aflegden voor een biechtvader of prior. Maar ook zonder die belofte leefden de klopjes onder de gehoorzaamheid van de prior of als ze in grote groepen leefden, een moeder-overste. Ze zorgden voor hun eigen levensonderhoud, maar behielden zeggenschap over hun eventuele vermogen, maar soberheid stond voorop. Meestal leefden ze in groepjes van twee à drie bij elkaar. Sommigen dienden in de kerk als kosteres, anderen deden de een of andere nering, weer anderen hielden scholen voor jonge kinderen. Veel priesters schakelden de hulp van deze vrouwen in bij de opbouw van hun staties of parochies. Klopjes waren dikwijls betrokken bij het geloofs-onderricht aan katholieke kinderen en ook verleenden zij hulp en begeleiding aan zieken en stervenden. Klopjes brachten daarnaast veel geld in voor de kerk. Zij schonken vaak kostbare voorwerpen of maakten kerkelijke gewaden voor de statie of parochie.²

Nog gezwezen van kwakzalvers en andere vreemde meesters die geen vergunning hadden, zoals Hilmer, Taylor, Wincel, Ali, die van tijd tot tijd hun medicamenten en balsems kwamen verkopen terwijl ze n.b. ook nog operaties uitvoerden.

Zoveel te meer is dan het verzoek van Antje Groenewoud te billijken omdat zij op een loffelijke manier haar medeburgers van nut is en ook de stad Utrecht niet tot last is omdat ze op een eerlijke manier probeert in haar levensonderhoud te voorzien.

Daarom, en om de aangehaalde voorbeelden, zijn de Gecommitteerden eenparig van mening, dat Antje Groenewoud toestemming moet krijgen haar balsems te prepareren, verkopen en toe te passen, op voorwaarde dat ze:

- er niet op uitgaat om zieken te bezoeken en verbanden aan te brengen,

Balsem is een verzamelnaam voor een flink aantal dun- en dik vloeibare plantaardige producten die doorgaans een sterke karakteristieke geur hebben.

Alle bevatten zij harsen en etherische oliën, veelal uit de familie van de balsembomen (*Burseraceae*), die het geheel vloeibaar maken.

De naam komt van balsam, wat welriekend in het Arabisch betekent, en van balsamum, latijn voor 'balsemboom'.

In het dagelijks gebruik is een balsem een zalf die leed of pijn verzacht.

In het verleden werden lijken gebalsemd om ontbinding tegen te gaan. Het gebruik van geparfumeerde balsem bleef niet beperkt tot de funeraire sfeer. Romeinse balsems waren parfums die in de badcultuur werden gebruikt. Het hoofdbestanddeel was een plantaardige olie zoals amandel- of olijfolie. Daar werden actieve reukstoffen aan toegevoegd: rozen, dille, saffraan, kaneel enzovoort. Geparfumeerde balsems op basis van inheemse ingrediënten waren toegankelijk voor brede lagen van de bevolking. [Wikipedia]

- de armen en bedeeden om niet helpt,
- jaarlijks aan het Chirurgijns Gilde 1 zilveren ducaton afdraagt.

ANDERE BALSEMVERKOPERS IN UTRECHT VÓÓR DE TIJD VAN ANTJE

Willemina van Koebergen (1740)

In september 1740 dient Willemina, die zegt te wonen aan de Oostzijde van de Lange Nieuwstraat, een verzoek in voor toestemming tot het maken en verkopen van een brandzalf. Deze brandzalf is volgens haar zeggen geschikt voor de genezing van 'velerlei kwalen, kwetsuren en ongemakken'.

Willemina woonde in het zelfde huis als **Cornelia van Schaijck** van wie ze de kunst heeft afgekeken.

Cornelia en haar voorgangsters hadden sinds *immemorale tijden* deze zalf zonder belet gemaakt en verkocht.

Op 18 april 1735 vermaakt Cornelia, *hoogbejaerde geestelijke dogter*, in een Codicil bij het al op 28 februari 1712 gemaakte testament, de inventaris van haar winkel en suikerbakkerij¹ bestaande uit winkelwaren, planken, tonnen, tobben, glazen, flessen, schalen, gewichten, trommels etc., aan Willemina.²

Nu Cornelia is overleden³ en is gebleken dat het Apothekers Gilde geen problemen heeft gemaakt, wendt ze zich voor legalisering tot de Vroedschap.

De Vroedschap reageert op 10 oktober 1740 aanvankelijk afwijzend.

Maar na rapportage door het Chirurgijngilde twee maanden later, kreeg ze toch nog permissie *'ten nutte van 't gemeen te haaren huize te maken en verkopen de vanouds bekende brandsalve, voorheen door het klopje Cornelia van Schaik uytgevonden en geapliceerd'*⁴

Opmerking: In het verweer van Antje wordt een *'flopje van Schaik'* genoemd, hiermee is de hierbovengenoemde Cornelia van Schaijck bedoeld.

Willemina en Cornelia waren nichten van elkaar.

Gerrit Henrikse van Oostrum (1741)

Gerrit kreeg in oktober 1741, samen met zijn vrouw, Johanna van Wel, waar hij op 21 juni 1738 mee gehuwd was, met dispensatie van het Apothekersgilde, toestemming om *'te haaren huize en op geen andere plaatsen, ten dienste van 't gemeen te maken en verkopen de vanouds gereputeerde brandzalf, door 't klopje Cornelia van Schaijk uytgevonden en geapliceerd, mits dat door haar geene verbanden, strijdig tegen de voornoemde gilde ordonnantie worden gedaan'*⁵

Henrik, de vader van Gerrit, was gehuwd met Stijntje van Schaijck, terwijl Johanna van Wel een nicht was van Willemina van Koebergen.

Gijsbert van Claveren (1742)

Gijsbert was al wat ouder, hij was op 23 februari 1712 gehuwd met Johanna Margrieta de Ridder, toen hij in november 1742 toestemming vroeg zijn zalf te mogen bereiden en verkopen. Ze woonden op het Buurkerkhof, Antje moet het echtpaar gekend hebben. Die toestemming krijgt hij op 18 november 1742, op voorwaarde dat hij zijn zalf *buiten* de stad verkoopt en de *onvermogenen om niet* helpt.⁶

ENKELE BEKENDE EN ONBEKENDE KWAKZALVERS

Jacobus van Cleef (1746, 1748 & 1749)

Jacobus beoefende voortijdig, nog ongekwalficeerd, de chirurgie. Terecht werd hij daarvoor in december 1746 beboet. Hij was op dat moment al wel als leerling of knecht bij Meester Chirurgijn Theodorus de Rooy werkzaam.

Jacobus had in tegenstelling tot Johannes Bonenbacker, die ongeveer 50 jaar eerder bij Meester Chirurgijn Van Rijdt, zoals gebruikelijk werkzaam en in de kost was, en daar zeer slecht terecht kwam, het in huize De Rooy heel goed getroffen en er zelfs de liefde van zijn leven gevonden in de persoon van Suzanne de Rooy.

Op 13 november 1747 komen er weer klachten over Jacobus binnen. Hem wordt aangeraden z.s.m. afspraken te maken voor het afleggen van de meesterproef.

In juni 1748 ging Jacobus weer in de fout, hij toonde ook nu weer zijn eigenwijze karakter door, ondanks het feit dat hij al *tweemaal* voor

¹ Fabricage van suikerwerk

² HUA, not.archief U 160-a12-76

³ 28 april 1735. Als haar adres wordt vermeld: Lange Nieuwstraat Oostzijde, omtrent de Romenburgerstraat, ook wel genoemd Rodenburgerstraat, thans Hamburgerstraat. Cornelia wordt begraven met 12 dragers en 16 el gescheurd laken. De Rodenburgerstraat is vernoemd naar het Huis Rodenburg ter hoogte van Oudegracht nr. 218

⁴ Vroedschapsresolutie van 12-12-1740

⁵ Vroedschapsresolutie van 2-10-1741

⁶ Vroedschapsresolutie van 18-11-1742, folio 27 verso

het gerecht gedaagd was, niet te verschijnen. Misschien aangespoord door zijn a.s. schoonvader, in ieder geval niet afgeremd. Kort daarna, op 1 juli, verschijnt hij echter met zijn *schoonmoeder Maria de Rooy* namens haar echtgenoot voor het Collegium Chirurgicum. Zij beloven schriftelijk dat Jacobus voor 1 oktober a.s. examen in de chirurgie zal afleggen.

Op 14 januari 1749 heeft Jacobus dan eindelijk 'tot groot genoegen' zijn examen gedaan en is 'met veel roem tot Meester in de Chirurgie' bevorderd.

Volgens een notariële acte blijkt Jacobus in 1785 nog steeds gehuwd te zijn met Suzanne de Rooy.

Joseph Hilmer (1748)

De Pruisische *Hofraad, Professor en Doctor Hilmer* (zo noemde hij zich), arriveert in oktober 1748 in Rotterdam.

Dat wordt althans gemeld door het Collegium Chirurgicum aldaar. Deze heer maakt reclame met strooibiljetten, waarin hij beweert dat hij wonderbaarlijke kuren aan ogen, oren etc. in de meeste steden van Holland verricht heeft. En nu is hij van plan in Rotterdam aan het werk te gaan.

Ook in dit geval beloven de woorden op de biljetten meer dan de praktijk uitwijst. In Rotterdam zit men met de vraag of men met een gerust hart de lijdende mens wel aan deze man kan toevertrouwen.

De Vroedschap denkt er daarom goed aan te doen advies te vragen aan de Colleges van Chirurgijnen in de steden waar hij actief is geweest.

Hoe heeft Hilmer zich bijvoorbeeld in Utrecht gedragen?

In de Utrechtsche Courant van 20 september 1748 staat het volgende verslag over Hilmer:

Het Utrechtse Collegium Chirurgicum antwoordt per omgaande:

*'Mijne Heren en kunstgenoten,
Dient tot antwoord op uw missive aangaande Hofraad Hilmer, dat hij hier ter stede velen heeft geopereerd en dat wij wel durven zeggen dat hij in het draineren¹ een vaste en stoute² handt heeft en de operaties zeer goed doet, maar toont wel als alle kwakzalvers een grote geldzucht.
Zonder onderscheid behandelt hij de cataracten, zonder te onderzoeken of deze wel rijp is of niet, noch of de lijder de operatie wel aankan.
Na het opereren moet de patient met gefatigeerde ogen alle objecten bekijken, ja zelfs lezen, hetgeen niets dan beschadigingen moet veroorzaken.
Tot heden zien we weinig genezingen of mensen die van hun blindheid zijn genezen.
Wat zijn behandeling van doofheid betreft, hij geeft de patiënt zonder nader onderzoek een pakje fijn gestampde kruiden om te roken, maar we weten niet of dat wel geholpen heeft.
Vallende ziekten worden door hem behandeld met een middel waarvan we weten dat het tot nu toe niet heeft geholpen.
Wel heeft hij het Gilde de gebruikelijke bijdrage betaald.
Wij hopen hiermee aan uw wens te hebben voldaan terwijl we er niet aan twifelen, of u zult ons bij nieuwe feiten op de hoogte brengen.'*

Het publiek wordt gewaarschuwd voor John Taylor

Vermoedelijk de bekendste oculist/kwakzalver was Taylor.

¹ Drainage, draineren, afvoeren van vloeistoffen uit wonden of holten door hierin glazen, metalen of gummi drains of draineer- buisjes te leggen, zodat de zich vormende afscheidingsproducten (vnl. etter of bloed) uit het lichaam kunnen worden verwijderd, Coelho, Zakwdb. der Geneesk. [1953].

² Meesterlijk

Advertenties zijn hem al vooruitgegaan: Taylor komt naar Utrecht om ook daar zijn operaties uit te voeren.

Het College in Utrecht heeft een kopie van een brief van 25 september 1749, die het zustercollege van Den Haag naar Amsterdam zond over deze aangelegenheid met ongeveer de volgende inhoud:

'Zijn manier van opereren is ons reeds in het begin zeer twijfelachtig voorgekomen. Ondertussen hebben wij informatie verzameld over zijn handelwijze. Het resultaat daarvan is dat wij ons verbazen over de onbeschaamdheid van Taylor. De onderzochte gevallen, te lang om hier te melden, zijn op verschillende wijzen, elk in hun soort, ellendig, en in tegenspraak met de inhoud van de advertenties.'

zien.

Het College in Utrecht zint op een strategie. Men besluit Taylor bij zijn komst om zijn bul te vragen, laat hij dan maar aantonen dat hij gepromoveerd is! Taylor komt op 15 oktober naar Utrecht. In de Utrechtsche Courant van 15 oktober staat de aankondiging van zijn eerste 'publieke les':

Dezen avond geeft dr. Taylor een publieke les over de anatomie van 't oog ter presentie van een groot getal personen van distinctie, die zig aldaer bevinden zullen, zelfs de voornaemsten van de Stad. De Dr. is voornemens, zig zaterdag morgen van hier naer Utrecht te begeven, alwaer alle de arme lieden, welke zig dien avond in 't oude Kasteel van Antwerpen¹ vervoegen

zullen, voor *niet* genezen zullen worden. De gemelde Dr. nodigt ook alle lieden van distinctie, aldaer zijn heerlijke Apparatus² etc. te komen zien.

De lijst der personen, die door denzelfden Dr. weder bij haer gezicht gebragt zijn, ziet reeds het licht, en is te Utrecht bij den drukker dezer Courant te bekomen.

'Ridder' John Taylor (1703–1772) was de eerste van een lange reeks Engelse oculisten. (hier links afgebeeld) Hoewel hij in het begin van zijn carrière toelating als oculist heeft verkregen is het duidelijk dat hij een nog groter talent bezat op het gebied van zelfverheerlijking. Door zich *Chevalier* en *Koninklijke Ophthalmiater* te noemen werd Taylor de door zichzelf benoemde prive oogarts van Koning George II, de Paus en tal van andere vooraanstaande families.

Er is in 2010 een 3-delige facsimile uitgave van de autobiografie van John Taylor verschenen! De titel luidt: The History of the Travels and Adventures of the Chevalier John Taylor, ophthalmiater; Addressed to his only son.

Zowel Bach als Händel ondergingen een oogoperatie door John Taylor. Ten gevolge van een mislukte cataract behandeling kampte Händel de laatste jaren van zijn leven met een afnemend gezichtsvermogen. Bach overleed enkele maanden na de operatie aan een bijzonder pijnlijke oogontsteking.

¹ Ligging westzijde Oude Gracht tussen Bakkersbrug en Jansbrug (thans nr.129 (HUA nr. 31702. Afbeelding gemaakt door A.E. Grolmans in 1896) Zie afbeelding

² Apparatus: uitrusting, manier van optreden

Daarbij was hij ook een befaamde rokkenjager. Voorafgaande aan zijn chirurgische handelingen was hij gewoon een redevoering af te steken waarin hij zijn kwaliteiten uitvoerig voor het voetlicht bracht.

Hij stierf vergeten in 1772, de laatste jaren van zijn leven *volledig blind*.

Memorie tot bewijs van de rechtmatigheid van het Rekest ingediend op 10 augustus 1761 bij de Vroedschap van Utrecht door Antje Groenewoud.

Als aanvulling van de hiervoor genoemde punten vraag ik uw aandacht voor de hierna gevoegde verklaringen van behandelde patiënten.

U zult daaruit gewaar worden, dat de in het Rekest genoemde effecten die de balsems bewerken niet te vergelijken zijn met de poeha van kwakzalvers en hun soortgenoten, maar integendeel een duidelijke uitwerking hebben. Uit de meeste verklaringen blijkt dat eerst tevergeefs de hulp van chirurgijns en doctoren is ingeroepen.

Ook wordt duidelijk uit de verklaringen dat Antje niet uit winstbejag handelde, maar uit pure *liefdadigheid*.

Antje wordt uit jaloezie met een Resolutie uit 1728 om de oren geslagen terwijl men in het geheel niet denkt aan de zieke medemens! Is het niet onze opdracht met behulp van onze talenten het welzijn van onze naasten te bevorderen?

Verzoekster vertrouwt erop dat men haar op goede gronden er niet van zal kunnen be-

schuldigen dat zij in enig opzicht is afgeweken van dit principe.

De regels van het Gilde zijn toch gericht tegen onvrije meesters en beunhazen, die op allerlei obscure manieren het Gilde benadelen.

Zoals daar zijn: baardscheren, bloed aftappen en het behandelen van open wonden, breuken en andere uit-en inwendige kwetsuren.

Verzoekster is van mening dat haar behandelingen niet als chirurgisch kunnen worden beschouwd.

Want zij tapt geen bloed, behandelt geen open wonden, laat staan dat zij armen of benen zet of breuken geneest,

Zij maakt alleen enkele composities die men balsems noemt, die kunnen dienen tot bestrijding van veel ongemakken en kwalen.

Pleisters¹ van enig belang worden immers niet door de Chirurgijn, maar door de *Apotheker* bereid.

De benodigde ingrediënten van haar balsems schaft ze in locale winkels aan, zodat haar medeburgers er ook profijt van hebben.

Wanneer men zich puur aan de regels wil houden, moet dit tot grote absurditeiten leiden, die het Gilde zelf niet graag zal willen bevorderen, en daarom geeft de verzoekster u het volgende in overweging:

Heeft men voordat het *geheim van Roonhuisen*² ontdekt was, die grote meester geweerd, om een in barensnood verkerende vrouw, te helpen?

En is het ook niet zo gegaan met die twee *Kleefse Klopjes*? Volgens de letter van de

¹ Pleister een uitwendig genees- of heelmiddel, dat dik, vet en kleverig is, en op een stuk lijnwaad of op zeemleer gestreken wordt, voor het op de huid of de wonde gelegd wordt.

² Rogier van Roonhuisen (ca 1650-1709) zoon de bekende Hendrik van Roonhuisen (1622-1672) die zich ook met Chirurgie en Verloskunde bezig hield, is betrokken bij het zogenaamde *geheim*: het betreft een verloskundig apparaat ontwikkeld door de Engelse artsenfamilie Chamberlen, welk aan het eind van de jaren tachtig van de 17e eeuw in Nederlandse handen kwam. Tot ca 1750 werd dit instrument geheim gehouden. Hierdoor was het mogelijk het apparaat voor veel geld door te verkopen. (zie art. in Tijdschrift voor Geneeskunde d.d.24 nov.1956 van Dr. Th.H.Schlichting) *En het artikel in GEM over Jan Pieter Rathlauw in afl. 2016/1*

Wet, hadden ze geweerd moeten worden en hadden ze geen vrouwen met borstkanker mogen helpen, maar hen aan de onkunde van de Chirurgen over moeten laten!

Niemand zal toch beweren, dat dat de bedoeling van de Wet is?

De ervaring heeft geleerd dat de Kloppen in deze stad en door ons hele land worden toegelaten, om vrouwen in nood te hulp te komen, zonder dat ze bang hoeven te zijn voor vervolging.

En moeten hier ook niet toe gerekend worden, de operaties van de vermaarde *Oculist De Wincel*, die men hier niet heeft belet zijn operaties uit te voeren, wat volgens de letter van de Wet wel had moeten, net zoals het verkopen van zijn oogbalsems, zalfjes, watertjes en andere hulpmiddelen.

Is er ook niet toen er geen vrijmarkten werden toegestaan, een uitzondering gemaakt voor een zekere *Turkse Ali*, die hier geruime tijd haar activiteiten heeft mogen ontplooiën.

Zoals er ook aan de zogenaamde *Brand Klop*, of *Klopje Visser* toestemming is verleend, om haar brandzalf te mogen verkopen.

En zo'n permissie kan geen andere grond gehad hebben, dan de goede uitwerking die ervan verwacht werd.

Publiek nut is dan ook een van de voornaamste redenen waarom ervaren rechtsgeleerden genegen zijn een soepele uitleg van de wet te geven.

Heeft Cicero al niet gezegd: *salus populi, suprema lex esto*.¹

Verzoekster geniet van de verkoop van haar balsems geen overdadige winst. Zij rekent zoveel dat het haar mogelijk is een sober bestaan te leiden.

De vermogende laat ze zo veel als redelijk is betalen, terwijl zij de onvermogenen voor niets helpt. Dit kan zij, indien gewenst, bewijzen.

Verzoekster verwacht dat zij met het bovenstaande haar verzoek met voldoende redenen omkleed heeft en hoopt dat de Vroedschap er goedgegunstig over zal oordelen.

w.g. A. HOEVENAAR, PROCUREUR

Op dit deelkaartje ziet u links de Donkerstraat - waar Antje woonde op de hoek van de 3e Buurkerksteeg - en de straten en steegjes rondom.

Een selectie uit de vele positieve attestaties van de klanten van Antje

Anthoni de Graaff

Mijn zoontje heeft door verrekking *pijn aan zijn been* gekregen. In het begin leek het van weinig belang, maar diverse Chirurgen in Utrecht zijn er in drie jaar niet in geslaagd het probleem te verhelpen, integendeel. Uiteindelijk moest mijn kind op krukken lopen.

¹ Het bevorderen van het welzijn van het volk is de hoogste wet.

Het was zo erg dat er geen hoop op genezing leek te zijn. Bij toeval kwam ik in contact met Antje Groenewoud. Zij heeft, met de zegen van de Heer, hem mede dankzij haar *kundigheid en balsems* in een paar maanden genezen. (21 juli 1761)

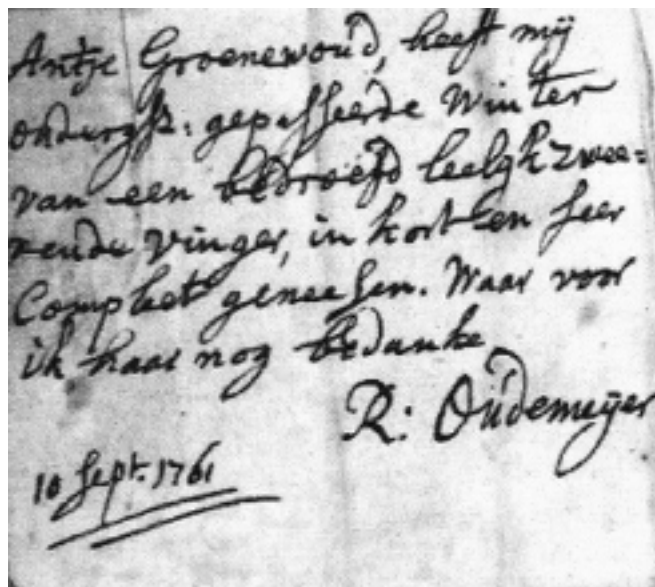
Dina Muijs echtgenote van Christiaan Hendrik Everwijn, wonende op de hoek van de Lollestraat¹ en herberg De Graaf van Athelone², verklaart dat zij ongeveer anderhalf jaar geleden pijn in haar rechterborst heeft gekregen, waarvan werd gezegd dat het veroorzaakt was door een wond aan haar been, die nadat deze was gesloten terug kwam in haar borst, zo erg dat er verschillende gaten in haar borst ontstonden, waarvan zij veel pijn en ongemak heeft gehad.

Antje Groenewoud in de Donkerstraat heeft haar met haar balsems binnen één maand van de genoemde borstwonden genezen. (8 september 1761)

Grietje Ruffelsen

bevestigt dat zij tijdens de bevalling van haar laatste kind pijn aan haar achterbeen van boven tot onderen heeft gekregen. Na verloop van tijd werd het been dik en erg pijnlijk, waarop zij hulp van een chirurgijn heeft ingeroepen.

Vier weken heeft deze vergeefs getracht ge-

Antje Groenewoud, heeft mij
onders. gepuffte wint
van een bloesje leelk zwaa-
rende vinger, in korten tijd
complot genezen. Maar voor
ik haar nog bedankte
R. Oudemijer
10 Sept. 1761

nezing of verlichting te bewerken.

Omdat zij in de Zalestraat³ woont en haar kinderen bij Antje Groenewoud op school gingen, en zo hoorde over haar kunde, heeft zij haar hulp ingeroepen.

Binnen zes weken hebben Antjes balsems haar geheel van ongemak en pijn verlost.

Ook had ze last van fijt⁴ aan twee vingers van haar rechterhand, waardoor zij niet kon werken; in vijf weken tijd is zij ook daar volkomen van hersteld, terwijl zij sedert die tijd, nu ongeveer drie jaar geleden, geen last meer heeft gehad van deze ongemakken.

Ook haar dochter heeft Antje ook van fijt aan haar vinger genezen.

(8 september 1761)

Arnoldus Haaft, oud 23 jaar, schilders- en glasmakers knecht in Schoonhoven, pakte tijdens een wandeling een grote pad beet. Daags daarop begon de hand, waarmee hij de pad had opgepakt, heel erg te jeuken en

vervolgens alsmaar dikker te worden.

Vooraf zijn middelvinger zwol in een paar dagen zo op dat 'ie even dik was als drie normale vingers. Hij kon daardoor niet meer werken; Zijn moeder die in de Donkerstraat naast Antje Groenewoud woont, bracht hem bij haar.

Zij heeft hem binnen elf dagen met haar bal-

¹ Thans Nobeldwarsstraat

² Nobelstraat

³ Zadelstraat

⁴ Fijt wordt ook wel "paronychie" genoemd en het is een ontsteking in een gesloten ruimte van de vingertop of teentop. Deze ontsteking wordt veroorzaakt door bacteriën of schimmels, die een etterende ontsteking veroorzaken aan het botvlies van de vingertop. Deze pijnlijke ontsteking gaat door de huid heen en kan zich uitbreiden tot op het bot. Vaak is fijt een gevolg van een nagelriemontsteking, ook wel "paronychia" genoemd die kan ontstaan door nagelbijten of een splinter en die zich uitbreidt naar de hele vinger. De nagelriemontsteking wordt ook wel een "omloopje" genoemd. Onder de nagel hoopt zich pus op wat erg pijnlijk is waarbij de vinger rood en gezwollen is. [InfoNu.nl]

sem genezen.(8 september 1761)

Otto de Haart, oud 73 jaar en **Johanna Verhoeff**¹, oud 38 jaar, wonen op de Springweg tegenover het weeshuis.

Hun dochtertje heeft ongeveer vier jaar geleden pokken gehad waaraan ze twee dikke benen overhield.

Een doctor en een chirurgijn hebben zes weken geprobeerd haar benen te genezen. De pokken zijn wel doorgebroken en genezen, maar het lukte hen niet de verdikking in haar benen te laten verdwijnen.

Ook had ons kind geen gevoel meer in haar benen, ze kon er niet mee gaan of staan.

Ze hebben ons kind achtergelaten in een ellendige staat, want we moesten haar vervoeren in een wagentje of dragen.

Antje Groenewoud heeft door het gebruik van haar balsem onze dochter van de lammigheid en ongevoeligheid binnen vier maanden volkomen genezen. (8 september 1761)

Johannes Appelman, oud 27- en zijn vrouw **Johanna Cronenburgh**, oud 29 jaar, wonen in het buurtje bij de Wal aan het Vreeburg.

Johanna is ongeveer drie jaar geleden ten tijde van de Utrechtse kermis in de kraam gekomen van een zoontje dat geboren werd met een vlek op de linkerbil en dat toen hij ongeveer zestien weken oud was, twee vurige gaatjes op die plek bleek te hebben, waaruit vuil kwam. Omdat wij onbemiddeld zijn konden we de kosten van een Chirurgijn of Doctor niet dragen. Daarnaast had Johanna een zweer in haar borst en enkele negenogen onder haar arm die ze in de genoemde kraam had gekregen.

De balsems van Antje Groenewoud hebben ons kind en Johanna binnen zeven weken volkomen genezen (9 september 1761)

De beslissing van de Vroedschap van 30 november 1761

DE VROEDSCHAP NADER GEHOORD HEBBEND HET RAPPORT VAN DE GE-COMMITTEERDEN VAN HET CHIRURGIJNS GILDE OP HET REKEST VAN ANTJE GROENEWOU DAT OP 10 AUGUSTUS J.L. IS INGEDIEND,

BESLUIT:

AAN ANTJE GROENEWOU, VOORLOPIG VOOR DE TIJD VAN ÉÉN JAAR, TOESTEMMING TE VERLENEN HAAR BALSEMS GENOEMD IN HAAR REKEST, TE MOGEN VERKOPEN EN APPLICEREN, MITS ZIJ GEEN ANDERE MEDICAMENTEN VERKOOPT OF VERBANDEN AANLEGT.

Literatuur

- E.van Nederveen Meerkerk: *Openbare gezondheidszorg in de republiek 1600-1800*, doctoraal scriptie Utrecht 1998
- W. de Blécourt, W. Frijhoff en M. Gijswijt- Hofstra (red.): *Grenzen van genezing*, Hilversum (1993)
- W. Rutten: *De vreselijkste aller harpijen*, Wageningen (1997)
-

¹ Van Johanna heb ik in de bestanden van HUA gevonden dat zij woonde in de Catharinastraat en op 17-6-1763 werd begraven en dat ze t.t.v. haar overlijden 4 onmondige kinderen naliet.